

njihova obraćenja. „Narod obećanja služi poganima kao tumač trajne nezaslužnosti Božjeg poziva“ (str. 218). Židovi su dokaz nakalemijenosti obraćenika u narod Božji. Na to potiču i misteriozni reci 11, 25–26 koje Z. uspoređuje s 1 Sol 4, 13–17. „Ako se u Kristu Bog objavio kao onaj koji dijeli svoje milosrđe preko neposlušnoga, tada ne smije biti isključen ni Izrael koji je od starije doživljavao Božja *harismata* (11, 28–29). Paradoksalni način na koji su pogani našli spasenje ulijeva Apostolu nadu i za njegov narod. Tada može na horizontu Evandjelja zasjati *zoe ek nekron* (11,15) za cijelo čovječanstvo“ (288–289).

Na kraju knjige navedena je bibliografija (291–309) koja se u bilješkama tokom rada navodi skraćeno. Z. akademski hrabro i skromno raspravlja s uvaženim katoličkim i protestantskim egzegzetama kad smatra da se njihova egzgeza premoćno temelji na Pavlovu tekstu a previše na vlastitim teorijama. Glavna je odlika knjige što povezuje kristologiju prve Crkve s potrebom misijskog djelovanja među poganima te uokviruje Pavlovu teologiju povijesnog Izraela u prilike prije razorenja Jeruzalema.

M. ZOVKIĆ

THE TORAH – THORAH. FIVE BOOKS OF MOSES. A NEW TRANSLATION OF THE HOLY SCRIPTURES ACCORDING TO THE MASSORETIC TEXT. FIRST SECTION, The Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1982, 393 str, 7.95 US Dol.

THE PROPHETS – NEVI'IM. A NEW TRANSLATION OF THE HOLY SCRIPTURES ACCORDING TO THE MASORETIC TEXT. SECOND SECTION, Isti izdavač, 1978, 898 str, 9.00 US Dol.

THE WRITINGS – KETHUBIM. A NEW TRANSLATION OF THE HOLY SCRIPTURES ACCORDING TO THE MASORETIC TEXT. THIRD SECTION, Isti izdavač, 1982, 624 str, 10.95 US Dol.

Prijevod je rađen preko 25 godina po mandatu Židovskog izdavačkog društva Amerike iz Filadelfije i namijenjen je Židovima koji se služe engleskim jezikom za liturgijsko i kućno čitanje. Posljednji takav prijevod bio je objavljen 1917. Razlog novom prijevodu (ne novom izdanju starog prijevoda) navodi izdavač

u predgovoru: razvoj engleskog književnog jezika i napredak u proučavanju svetog teksta kroz zadnjih 50 godina.

Prevodioci i način rada

Sredinom pedesetih godina predložio je dr H.M. Orlinsky, profesor Biblije na Hebrew Union College – Jewish Institute of Religion u New Yorku, Židovskom izdavačkom društvu Amerike u Filadelfiji da organizira, financira i izda novi prijevod Svetog pisma na suvremeni engleski književni jezik. Društvo je prihvatilo prijedlog te imenovalo njegova i profesore Ginsberga i Speisera za urednike. Društvo im je za suradnike dalo svoja stalna 4 člana i tri rabina iz triju glavnih grupa židovstva: M. Arzta iz grupe konzervativnih, B. J. Bambergera iz grupe reformiranih i H. Freedmana iz grupe ortodoksnih. Pri prevodenju Petoknjižja jedan je član ekipe priredio osnovni tekst za daljnje doradjivanje. Kod Proroka i Spisa radni tekst pojedine knjige priredili su pojedini članovi grupe zbog bržeg rada. Na sjednicama se raspravljalo o predloženim popravcima te glasanjem usvajala najprikladnija varijanta.

Prevodioci su odustali od prevodenja veznika waw uvijek sa „i“, kao što je bilo u ranijim „ropskim“ prijevodima. Držali su se masoretskog teksta, kao što govori unutar-nji podnaslov pojedinih svezaka, ali je izdavač na vanjskom omotu mjesto „masoretski“ dao napisati „stari hebrejski tekst“, vjerojatno stoga što neobrazovani židovski čitaoci ne bi znali za masoretski tekst i to bi otežavalo uporabu prijevoda kod onih kojima je namijenjen. Pri odgonetanju smisla pojedinih nejasnih izraza ili rečenica odbor se obazirao na stare prijevode: Septuagintu, Targum, Pešitu, Vulgatu te prijevod na arapski iz desetog stoljeća koji je priredio židovski teolog Rav Saadia Goan. Uzimali su u obzir i komentare uvaženih rabina te današnje rezultate starozavjetne biblijske znanosti. U skladu s duhom hebrejskog i engleskog jezika prevodili su idiome a ne tek riječ po riječ.

Židovi ne vole dodatke i tumačenja uz sveti tekst koji je namijenjen javnom čitanju. Odbor je ipak predložio a izdavač prihvatio kratke bilješke ispod crte u slijedećim slučajevima: 1) tamo gdje je odbor, uza sve učenjačko istraživanje, morao ponizno priznati da ne razumije pojedinu riječ ili rečenicu; 2) tamo gdje je istu rečenicu ili riječ moguće prevesti na još jedan ili više načina; 3) u slučaju znatnog odstupanja od dosadašnjih prijevoda a na mjestima gdje su stari prijevodi generacijama citirani i pamćeni navedena je ispod crte stara varijanta s oznakom „drugi“; 4)

tamo gdje upozoravanje na neki drugi odlomak SP pomaže razumjeti dotični tekst; 5) tamo gdje postoje tekstualne varijante u starim rukopisima ili prijevodima pojedinog odlomka.

Prevodioci su zadržali podjelu na poglavlja i retke s upozorenjem da ona olakšava službu Biblijom i naznakom da su Židovi podijelili Bibliju na retke a kršćani na poglavlja. Pojedini odlomci koji obrađuju misaone ili događajne cjeline jasno su odvojeni, ali poglavlja, dijelovi knjige i odlomci nemaju naslova ni podnaslova kao što je uobičajeno u kršćanskim prijevodima SP za današnje čitaocce. Prevodioci ne objašnjavaju zašto, ali vjerojatno zato da ne bi ljudski komentari pojedinom čitaocu sužavali ili proširivali poruku riječi Božje. Ovaj prijevod sadrži obilje strukturiranog teksta, osobito u proročkim i mudrosnim knjigama. Otprilike svi tekstovi koje jeruzalemska Biblija (i kod nas zagrebačka) raspoređuju strukturirano, raspoređeni su i ovdje, što znači da se egzegeti slažu u raspoznavanju prozih i pjesničkih dijelova SP. Svjesni delikatnosti posla i bogatstva izvornog teksta, prevodioci u predgovoru izražavaju nadu da „su prenijeli nešto od izravnosti, jednostavnosti i specifično židovske pobožnosti, što je sve bitno za uzvišenost hebrejske Biblije“. U skladu sa židovskom pobožnošću Božje vlastito ime Jahve dosljedno se prevodi s „Lord – Gospodin“ i piše uvijek velikim slovima. Ipak, u Izl 6,3 bilo je nužno ostaviti izvorno ime: „I appeared to Abraham, Isaac, and Jacob as El Shaddai, but I did not make Myself known to them by My name IHWY – Ukazao sam se Abrahamu, Izaku i Jakovu kao El Šadaj, ali im nisam objavio svoje pravo ime Jahve.“

Kako su prevedeni neki važni tekstovi

Tora (=Petoknjžje, The Five Books of Moses) prva je izašla kao zasebni svezak 1962. Bila je vrlo dobro primljena tako da je god. 1967. moglo biti priređeno drugo, popravljeno izdanje.

Ovog je ljeta izašlo 14. izdanje Tore u ovom prijevodu. U Post 1,1 prevodioci nisu razumjeli *bara* kao perfekt kal nego kao infinitiv. Zato su prvu rečenicu SP preveli ovako: „Kad je Bog počeo stvarati nebo i zemlju...“ Slično u 2,4b (drugi izvještaj o stvaranju): „Kad je Gospodin Bog načinio zemlju i nebo – kako još nije bilo nikakvog poljskog gmlja na zemlji, jer Bog ne bijaše poslao kišu na zemlju i ne bijaše čovjeka da obrađuje zemlju... oblikova Gospodin Bog čovjeka od prahe zemaljskog.“ Kako vidimo, prevodioci su radije ostavljali poduze rečenice ne-

go da ih prekinu na štetu smisla i misaone cjeline. U 21,31 protumačeno je u bilješki da „Beer-šeba“ znači „vrelo sedmorice“ ili „vrelo zakletve“. U Izl 3,14 reproduciran je izvornik: „I reče Bog Mojsiju: ‘Ehyeh-Ašer-Ehyeh.’“ Zatim nastavi: ‘Ovako ćeš reći Izraelcima, Ehyeh me poslao k vama.’“ U bilješki je rečeno da značenje izvornika nije sigurno te da postoje četiri mogućnosti prevođenja, svaka u vezi s glagolom *hayah* – biti. U Izl 10,19 uvažavajući doslovno značenje hebrejskog izraza *yam sūp* prevode s „More Trske“ te u bilješki upozoravaju da je neispravan tradicionalni prijevod „Crveno more“, (što su prevodioci LXX-e ipak namjerno učinili). Uz Izl 28,30 priznaju u bilješki da nije sigurno točno značenje riječi *urim i tumin*. U Lev 13,2 uz hebr. riječi *Sāraath* tumače da označuje mnoštvo bolesti, ali namjerno zadržavaju značenje „gube“ apstrahirajući od današnje medicine. U Pnz 2,33 tumače da je *herem* uništenje stanovništva te upozoravaju na paralelne tekstove Br 21,2 i Jš 6,24. U Pnz 6,4 izraz *ehad* iz molitve *Šema Israe*l preveli su s „jedini“, a ne „jedan“ kao tradicionalni židovski (i kršćanski) prijevod.

Drugi svezak, *Proroci*, sadrži na početku povijesne knjige Jš, Suci, 1 i 2 Sam te 1 i 2 Kr, zatim Iz, Jer, Ez i Dvanaesticu koje mi kršćani nazivamo „malim prorocima“. Kako vidimo, Danijelovu knjigu Židovi ne smatraju i nisu nikada ni smatrali proročkom.

Uz naslov Knjige sudaca – *šofetim* – prevodioci upozoravaju da bi bolji prijevod bio „vođe, poglavice“, jer je to izvorno značenje glagola *šafat*. U toj knjizi i drugdje u Bibliji hebrejsku riječ *malak* prevode s „anđeo“ kad se radi o duhovnim Božjim glasnicima, iako u engleskom ima i drugih izraza za to. U 1 Sam 2,1 (Anina zahvalna pjesma) hebr. izraze koji znače „moj je rog visok“ i „moja su usta širom otvorena“ prerekli su u „I have triumphed – pobijedila sam“ i „I gloat – duboko sam radosna“. U 1 Sam 10,1 perfekt kal *mešahka* preveli su prezentom „pomazuje te“ (zagrebačka Biblija: „Pomazao te“), što bolje odgovara događajnosti čina. U 2 Sam 12,13 Davidovu riječ pred Natanom *Hatathi lejahveh* (perfekt!) preveli su: „I stand guilty before the Lord – Kriv sam pred Bogom“ (ZB: „Sagriješio sam protiv Jahve“).

U Iz 6,3 *kabōd* je prevedeno s „prisutnost“: njegova prisutnost ispunja svu zemlju. Isto u Iz 60,1. Uobičajeni prijevod je „slava“. Proročanstvo Iz 7,14 prevedeno je: „Gle, mlada žena je trudna i uskoro će roditi sina. Neka mu dadne ime Immanuel“, što je doslovan prijevod hebrejskog teksta *haal-*

mah harah vejledeth ben. ZB ima ovdje „djevica“ i „začet će“, jer su tako preveli LXX-inci prevodioci, Židovi 3. stoljeća u Aleksandriji. U Jer 3,22 Božji poziv na obraćenje *šubu banim mešûbim* preveli su „Turn back, O rebellious children – vratite se buntovna djeco!“

Od treće zbirke, *Spisâ*, najprije je god. 1969. izašlo pet Megiloth s Joninom knjigom, zatim ovog ljeta sva zbirka. U Ps 2,7 izraz „*Beni attah ani hajjom jelidethika*“ preveden je „You are my son, I have fathered you this day – Ti si sin moj, ja sam ti danas postao otac.“ U Ps 16,7 izraz *kiljôthai* koji doslovno znači „moji bubrezi“ preveden je „moja savjest opominje me noću“. U Ps 73,5 kratka fraza *weimmka* popunjena je participom glagola „imati, posjedovati“: „*Mi lî beššamaim weimmka lî hapaštî baareš* – Whom else have I in heaven? And having You, I want no one on earth“ (= Koga drugog imam u nebu? A budući da posjedujem Tebe, ne treba mi nitko na zemlji). U Dan 7,13 izraz *kebar enaš* preveden je s „one like human figure – netko kao ljudski lik“. Sličan Ezekijelov izraz *ben adam* svuda je preveden – „o mortal – o smrtniče“ (ZB i Dn i Ez: „Sin čovječiji“). U Spise prema židovskom kanonu spadaju i povijesne knjige Ezrina, Nehemijina, 1 Ljet te 2 Ljet.

Prijevod namijenjen Židovima, ali vrijedan i za kršćane

Ovo je prijevod koji su priredili židovski bibličari za židovske vjernike s nadom da će Židovima koji govore engleski pomagati u upoznavanju riječi Božje. Prijevod ne sadrži sedam deuterokanonskih knjiga koje bi spadale u treću zbirku (1 i 2 Mak, Mudr, Sir, Tob, Jdt, Bar) te LXX-ine dodatke u Danijelovoj i Esterinoj knjizi. Ove su knjige nastale među Židovima dijaspore i prva ih je Crkva preuzela u kanon iz Septuaginte, dok su Židovi Palestine zadržali u kanonu samo one knjige koje su nastale u Palestini. Palestinski kanon postao je službeni kanon Židova po cijelom svijetu.

Mi kršćani katkad zaboravljamo da je Stari zavjet knjiga židovskog naroda te da je Isus svoju misiju razumio i vršio u svjetlu SZ. Ovaj će prijevod pridonijeti uspoređivanju kršćanskog i židovskog razumijevanja SZ danas. Svi mi koji u Bibliji gledamo riječ Božju upućenu ljudima, trebamo se truditi da odgonetnemo što je ta riječ značila prvim, povijesnim čitaocima i slušaocima. Tek tada ćemo biti sigurni što nam ona danas znači.

M. ZOVKIĆ

R. LONGENECKER: BIBLICAL EXEGESIS IN THE APOSTOLIC PERIOD, Wm. B. Eerdmans, Grand Rapids, Mich, 1977, 246 str., US Dol 4.95.

Autor je profesor Novog zavjeta na Wycliff College u Torontu, poznat po prilozima u leksikonima i stručnim časopisima s područja hermeneutike, intertestamentarne literature i židovske pozadine NZ. Od knjiga osobito mu je poznata jedna o Pavlu (*Paul, Apostle of Liberty*, 1964) te druga o novozavjetnoj kristologiji (*Christology of Early Jewish Christianity*, 1970). U ovoj knjizi obrađuje pitanje kako je Isus razumio i tumačio SZ te kako su autori novozavjetnih spisa tumačili SZ u svjetlu Isusovih djela i riječi. Sve to u kontekstu židovske egzegeze u vrijeme Isusa i nastajanja NZ.

U predgovoru najavljuje da želi „obraditi odnos između židovskih i kršćanskih egzegetskih postupaka u prvom stoljeću kršćanstva te pokazati razvoj egzegetskih metoda u NZ“ (str. 13). Polazi od dokazane tvrdnje britanskog židovskog teologa G. Vermesa da su u intertestamentarnom židovstvu postojale različite egzegetske „škole“ koje su se u bitnome slagale i ne mogu se razumjeti jedna bez druge. U prvom poglavlju obrađuje židovsku hermeneutiku u prvom stoljeću (19–50). Iako su se židovski egzegeti u vrijeme nastajanja NZ u mnogočemu razilazili, ipak su svi prihvaćali inspiraciju svetih knjiga, srž objave u Tori, mogućnost prvotnog i izvedenih značenja pojedinog teksta te životnu usmjerenost svakog tumačenja. Izvori za židovsku egzegezu su: Septuaginta, Targumi, Talmud, Apokaliptički nekanonski spisi, Kumranski spisi, Filonova djela. L. razvrstava židovsku egzegezu u četiri tipa kojih autori nisu uvijek morali biti svjesni: literarno-doslovno (često ropsko) tumačenje, midraš, pešer, alegorizacija. Rabinska tradicija pripisuje Hilelu sedam pravila tumačenja, koja se nisu puno obazirala na književnu vrstu, neposredni kontekst i povijesnu pozadinu pojedinog teksta. Pešerska je egzegeza osobito karakteristična za kumranske monahe koji su vjerovali da proživljavaju porođajne patnje posljednjih vremena te odabrane odlomke SZ tumačili kao proročanstva ispunjena na vlastitoj zajednici. Osobito im je bio drag motiv „raz-pešer“, koji se opaža i u Danijelovoj knjizi.

U drugom poglavlju L. istražuje kako je Isus tumačio SZ (51–78). Svjestan metode Formgeschichte, prema kojoj Evanđelja sadrže vjeru prve Crkve o povijesnom Isusu, on uzima 4 elementa autentičnosti u evanđeoskoj građi o Isusu: dissimilarity (različnost od ra-